

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

İNGİLİS DİLİNDƏ SİNTAKTİK SƏVİYYƏDƏ TRANSFORMASIYA MƏSƏLƏLƏRİ NOAM XOMSKİNİN MİNİMALİST PROQRAMI KONTEKSTİNDƏ

İxtisas: 5708.01 – German dilləri

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Röya Qəzənfər qızı Abdurahmanova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2022

Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin qrammatikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

filologiya elmləri doktoru, dosent
Leyla Mirhəsən qızı Cəfərova

Rəsmi oponentlər:

filologiya elmləri doktoru
Pərviz Yasinəli oğlu Ağayev

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bəylər İslamxan oğlu Hacıyev

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Aynur Müzəffər qızı Ağazadə

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının
sədri:

filologiya elmləri doktoru,
akademik
Kamal Mehdi oğlu Abdullayev

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent
İradə Nadir qızı Sərdarova

Elmi seminarın
sədri:

filologiya elmləri doktoru,
professor
Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəlli

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Dil fəaliyyətinin ünsiyyət prosesində öyrənilməsi müasir dilçiliyin əsas problemlərindən biridir. XX əsrin sonuna qədər dilçilikdə əsas diqqət dilin sistem və struktur təşkilinin öyrənilməsinə yönəlmişdir. Hazırda isə dilçilərin diqqəti ünsiyyət prosesini idarə edən müxtəlif amillərin təhlilinə yönəlməkdədir.

Dilin real zaman çərçivəsində konkret istifadəsi sonsuz təsadüflər toplusu, dil sisteminin dildənkənar amillərlə qarşılıqlı əlaqəsinin nəticəsi hesab edilir. Qeyd etməliyik ki, bu nöqteyi-nəzərdən dilçilikdə N.Xomskinin konsepsiyaları daha çox diqqət cəlb edir. Onun nəzəriyyələrinə əsasən, insan dilin təhlilində əsas amil hesab olunur.

Dilin öyrənilməsinə xüsusi yanaşma N.Xomskinin dil səriştəsi (kompetens) və dilin işlənməsi (performansı) nəzəriyyəsinə söykənir¹. Bu nəzəriyyələrə görə, dilçiliyin mərkəzi tədqiqat obyektini dil daşıyıcılarının beynindəki dəyişməz, istifadədən asılı olmayan işarələr sistemi və ya qrammatikadır.

N.Xomski həmişə “ideal danışan” və “ideal dinləyən” modelini əsas götürərək, dil daşıyıcılarının ana dili bilgisinə söykənərək onların danışmada və ya eşitmədə insani niyyətlərinin sirlərini açmağa çalışır.

N.Xomski nəzəriyyələrinin ana xəttini dillərin hansı ümumi sərhəd və məhdudiyyətlər çərçivəsində fəaliyyət göstərməsini müəyyənləşdirmək təşkil edir. Dilin hansı mental sistem və mexanizmlərə əsaslanmasını aşkar etmək onun mövcud nəzəriyyələrinin əsasında durur. Yuxarıda sadalananlarla yanaşı, məhdudiyyətlərin və sxemlərin anadangəlmə olması fikrinə də N.Xomskinin minimalist proqramında rast gəlmək olur².

---

¹ Hawkes, T. Structuralism and semiotics / T.Hawkes. – London: Oxford University Press, – 1992. – p.15; Renate, R. Valency Patterns and Meaning Interpretation: / Phd thesis/ – Birmingham University, 2013. – p.3

² Chomsky, N. Language and mind / N.Chomsky. – Cambridge Univ.Press 3rd ed. – 2006. – 208 p.

Dil haqqında elmin hazırkı mərhələsində insanın təfəkkürü və fəaliyyəti ilə əlaqəli müxtəlif hadisələrin araşdırılması xüsusi aktualıq kəsb edir.

Müasir ingilis dilində N.Xomskinin minimalist proqramı kontekstində transformasiya məsələləri mühüm rol oynayır və bu bərdə müxtəlif aspektlərdə əsərlər yazılsa da cari mövzu Azərbaycan dilində indiyə qədər ayrıca və əsaslı şəkildə tədqiq olunmamışdır.

Tədqiqat işi ingilis dilində Noam Xomskinin minimalist proqramı kontekstində sintaktik səviyyədə transformasiya məsələlərinin tədqiqinə həsr olunmuşdur.

Dissertasiyada N.Xomskinin minimalist proqramı kontekstində transformasiyalar ilk dəfə olaraq sistemli şəkildə təhlil olunur. Aparılmış təhlillərin nəticəsində müəyyən elmi nəticələr ortaya çıxarılmışdır. İrəli sürülən nəzəri fikirləri əsaslandırmaq üçün Azərbaycan, rus və ingilis dillərində olan materiallardan istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işində transformasiyalarla bağlı əvvəlki nəzəriyyələrdəki mövcud mürəkkəblik araşdırılmış və onların aradan qaldırılmasına cəhd edilmişdir. Buna nümunə olaraq linqvistik səviyyədəki təqdimat sayının azaldılması və ingilis dilinin sintaktik səviyyəsində cümlələrin təhlili zamanı X ştrix nəzəriyyəsinin əvəzinə elementsiz sintaktik quruluşun istifadəsini göstərmək olar.

Mövzunun işlənmə dərəcəsinə gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, ötən əsrin 50-ci illərindən etibarən N.Xomskinin nəzəriyyələri dilçilik elmi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etmiş və nəticədə alimin konsepsiyalarına dair aparılan tədqiqatların sayı artmağa başlamışdır.

N.Xomski nəzəriyyələrinin araşdırılması ilə xarici dilçilikdə L.Antoni, N.Hornştayn, R.Barski, C.Beks, C.Otero, N.Riter, P.Suren, M.Tomas, rus dilçiliyində L.N.Viktorovna, A.A.Kibrik, İ.A.Melçuk, Y.Testelets, L.Zasorina, T.Nikolayeva, Azərbaycan dilçiliyində F.Y.Veysəlli, A.Y.Məmmədov, A.H.Veysəlova, T.M.Əkbərova, N.Ə.Əliyeva və b. məşğul olmuşlar.

F.Y.Veysəlli N.Xomskinin dilçilik görüşlərini geniş şəkildə araşdırmış və insanın təfəkkürü və fəaliyyətilə əlaqəli müxtəlif dil hadisələrinin həllinə diqqət yönəlmişdir. F.Y.Veysəlli yazır ki, *“dilin istənilən vahidi iki tərəflidir və onun müəyyənləşməsində hər iki tərəf*

nəzərə alınmalıdır, yəni N.Xomskinin iddia etdiyi kimi, danışan-dinləyən komponentlərinin vacibliyi mütləq nəzərə alınmalıdır”³.

A.Y.Məmmədov N.Xomskinin “Dil və təfəkkür” əsərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş⁴ və bununla da Azərbaycan dilçiliyinə böyük töhfə bəxş etmişdir. Əsərdə N.Xomski dil və təfəkkürün qarşılıqlı əlaqəsinə toxunur və dilin anadangəlmə olması ideyasını əsaslandırmağa çalışır. Qeyd edilən əsərdə alt və üst qatlar nəzəriyyəsinə də yer verilir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqat işinin *obyektini* N.Xomskinin minimalist proqramı çərçivəsində mövcud olan transformasiyalar təşkil edir.

Tədqiqatın predmetini sintaktik səviyyədə transformasiyasının tədqiqi və təhlilindən əldə edilən nəticələrin ümumiləşdirilərək sistemləşdirilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi N.Xomskinin minimalist proqramı kontekstində transformasiyaları araşdıraraq sintaktik səviyyədəki strukturların əhatə dairəsini müəyyənləşdirmək və bu sahədə olan yenilikləri aşkara çıxarmaqdan ibarətdir.

Tədqiqatda transformasiyaların sintaktik səviyyədəki təhlili, sintaktik əlaqələrdəki məhdudiyətlər araşdırılır. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı *vəzifələrin* yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- törəmə qrammatika modellərinin tarixi inkişafını tədqiq etmək və sistemləşdirmək;
- universal qrammatikaya xas uyğunluq meyarlarını araşdırmaq, aydınlaşdırmaq və konkretləşdirmək;
- elementsiz sintaktik quruluşda qoşa budaqlanma və minimalizmin təsirini aşkarlamaq;

---

³ Veysəlli, F.Y. Struktur dilçiliyin əsasları. I / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Təhsil, – 2005. – s.26

⁴ Xomski, N. Dil və təfəkkür / N.Xomski. İngilis dilindən tərcümə edən: A.Y.Məmmədov. – Bakı: Kitab aləmi, – 2006. – 152 s.

– əsas məna daşıyan sözün transformasiya növlərini müəyyənləşdirmək və Əsas söz məhdudiyətini və Məkana mənsubluq prinsipini müəyyən etmək;

– köhnə ingilis dilində, eləcə də müasir ingilis dilində əsas sözün transformasiyasını nəzərdən keçirmək və nümunələrlə əsaslandırmaq;

– şəkilçilərin yerdəyişməsi prosesinin sərhədlərini müəyyən etmək və sual sözünün transformasiyasında Tərkib hissəsinin idarə olunması əlaqəsini ortaya çıxarmaq;

– transformasiyalar zamanı istifadə olunan konvergentlik və payd-paypinq (bütöv sintaktik quruluşun tədrici transformasiyası) anlayışlarına aydınlıq gətirmək və təhlil etmək;

– *kənarda qalma və sol budaq məhdudiyəti* məfhumlarını müəyyənləşdirmək və onların xüsusiyyətlərini araşdırmaq;

– xüsusi sual, nida cümlələri və təyin budaq cümlələrində *Wh* ilə başlayan sözlərin önə keçməsi hallarını nəzərdən keçirib təhlil etmək;

– tam əlavəedic element filtri və daxili mübtəda hipotezasının mahiyyətini açmaq.

Tədqiqat metodları. Dissertasiya işində müşahidə, təsviri, komponent təhlili, linqvistik təhlil və transformasiya metodlarından geniş istifadə olunmuşdur.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

– universal qrammatikanın meyarları minimalist proqramın ana xəttini təşkil edir;

– minimalizmdə söz birləşmələri və cümlələrin yaranmasına yanaşma ənənəvi dilçilikdə mövcud olan yanaşmadan fərqlidir;

– ingilis dilində əsas və köməkçi feillərin transformasiyasında konstituentin surətinin yaradılması mühüm rol oynayır;

– cümlələrin budaqlanması onların alt quruluşunu daha asan formada təqdim edir;

– əvvəldə işlədilən konstituentin köməyilə əsas söz də əvvələ transformasiya olunur;

– GPP (genişlənmiş proyeksiya prinsipi), ZMN (zaman) kimi kateqoriq xüsusiyyətlər transformasiyada mühüm rol oynayır;

– mövcud məhdudiyyətlər transformasiyanı daha uyğun formaya salır;

– bir sintaktik quruluşda bir neçə transformasiya ola bilər, bu zaman köçürülmələr ardıcıl və dövrü şəkildə baş verir;

– bəzi *Wh* ilə başlayan sözlərin transformasiyası zamanı sintaktik arqumentin transformasiyası baş verir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Sintaktik quruluşlardakı mövcud transformasiyaların sistemli şəkildə araşdırılması təqdim olunmuş dissertasiya işinin elmi yeniliyini təmin edir. Bu tədqiqat işində mövcud dil materiallarına, həmçinin elmi-nəzəri mənbələrə istinadən ilk dəfə sintaktik quruluşlarda mövcud prinsiplər, parametrlər və sintaktik əlaqələrdəki məhdudiyyətlər geniş və əhatəli şəkildə ortaya qoyulmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiyada minimalizm cərəyanı və onun fərqli sintaktik quruluşlardakı xüsusiyyətləri araşdırılır. Minimalist proqramı kontekstində əsas məna daşıyan sözün, *Wh* ilə başlayan sözün və sintaktik arqumentin transformasiya xüsusiyyətlərinin tədqiq edilməsi və bu tədqiqat nəticəsində alınan nəzəri fikirlərin ümumiləşdirilməsi tədqiqatın nəzəri əhəmiyyətini təmin edir. Yuxarıda sadalanan bütün məsələlər, ümumi dilçiliyin, xüsusilə də struktur dilçiliyinin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. Tədqiqat işindən əldə edilən nəticələr dilçiliyin bir sıra sahələrində, ümumiləşdirmə və qənaətlər isə, bu istiqamətdə aparılan tədqiqat işlərində uğurla tətbiq edilə bilər. Bu baxımdan, dissertasiya işindən ingilis dilinin qrammatikasının tədrisinin yuxarı pilləsində, ümumi dilçilik fənni ilə bağlı mühazirə və seminarlarda istifadə etmək olar.

Dissertasiyada sintaktik quruluşlardakı transformasiyalar və mövcud məhdudiyyətlərin hərtərəfli təhlil olunur və elmi ictimaiyyətə təqdim olunur.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqat işi ilə əlaqədar müxtəlif beynəlxalq və Respublika konfranslarında məruzələrlə çıxış edilmiş, dissertasiyanın ayrı-ayrı fəsillərinin məzmununu əks etdirən məqalə, tezis və konfrans materialları müxtəlif dövrü jurnal və toplularda işıq üzü görmüşdür. Elmi işin fəsilləri kafedra iclaslarında məruzə edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Tədqiqat işi Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin qrammatikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı, əlavələr və ixtisarlardan ibarətdir. Dissertasiyanın Giriş hissəsi 9 səhifə (14719 simvol), I fəsil 37 səhifə (69039 simvol), II fəsil 51 səhifə (80719 simvol), III fəsil 44 səhifə (70315 simvol), Nəticə hissəsi 4 səhifə (6538 simvol) olmaqla, işarə ilə ümumi həcmi 246330 simvoldur.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin **“Giriş”** hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, işin obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri, əsas tədqiqat metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəaları, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti barədə məlumat verilir.

Dissertasiya işinin **I fəsl** **“Sintaksisə dair nəzəri yanaşmalar”** adlanır. Bu fəsil üç yarımfəsildən ibarətdir: **“Dilçiliyin N.Xomskiyəqədərki dövründə sintaksisə dair nəzəri yanaşmaların N.Xomski yaradıcılığına təsiri”**, **“Dilçiliyin minimalizməqədərki dövründə strukturalizmlə əlaqəli sintaktik nəzəriyyələr”**, **“Universal qrammatika minimalizmin əsası kimi”**.

Dilçilikdə sintaksis termini iki mənada işlənir: 1) *dilin sintaksisi, yəni dilin sintaktik quruluşu*, 2) *qrammatikasının bir şöbəsi kimi. Qrammatikasının bir şöbəsi kimi sintaksis iki böyük bəhsdən ibarətdir: söz birləşməsi sintaksisi və cümlə sintaksisi*⁵.

XX yüzilliyin 60-cı illərində mətn sintaksisi də buraya əlavə edilmişdir. Y.Testeleç bununla bağlı yazır: *“Sintaksis bir-biri ilə bağlı sözlərdən ibarət söz birləşməsi və cümlələrlə məşğul olduğundan əlaqə anlayışı və onun ifadə üsulu sintaksisdə əsas məqamlardandır. Sintaksis qrammatikanın bir hissəsi olaraq, söz*

---

⁵ Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis / – Bakı: Azərtədrisnəşr, – 1959. – s.3.

birləşməsi və cümlə kimi vahidlərdə iş görür”⁶.

L.Kelner qrammatikanın sintaksis və morfolojiyaya bölündüyünü qeyd edir: *“morfolojiya qrammatik formaları, sintaksis isə bu formaların funksiyaları və münasibətlərini öyrənir”⁷.*

N.Ə.Əliyeva morfolojiya və sintaksis arasındakı fərqi üzvi və qeyri-üzvi kimya arasında olan fərq ilə müqayisə edir. O yazır: *“Qeyri-üzvi kimyada molekul iyerarxik təşkil olunmuş obyektidir, lakin burada iyerarxiya sadədir və ünsürlər arasında iyerarxiya asanlıqla müəyyənləşdirilir. Üzvi kimyada atomlar daha mürəkkəb iyerarxik struktura malik molekulalar yaradır və bu atomların keyfiyyət və kəmiyyəti haqqında məlumat üzvi maddənin strukturu və xüsusiyyətlərini təyin etməyə imkan yaratmır”⁸.*

F.Y.Veysəlli ənənəvi dilçilikdə sintaksisin əsas məsələlərini araşdırır. O yazır ki, müasir dilçilik haqlı olaraq bu fikirdədir ki, qrammatika, o cümlədən onun tərkib hissəsi olan sintaksis qaydalar və təlimatlar kodeksi olmamalıdır. *“Qrammatika əsasən “bu nədir?” sualına cavab verməli, düzü səhvədən və ya ayırdan seçməlidir. Hər bir dilin ayrı-ayrı danışan şəxslərdən asılı olmamasını demək çətin olsa da, bu bir həqiqətdir. Qrammatika kodifikasiyalaşmış norma kimi təbii görünüşü əsaslandırılmalı, yaxşını pisdən ayırmağı bacarmalıdır”⁹.*

N.Xomski bununla bağlı yazır: *“Bundan sonra mən dil dedikdə cümlələr çoxluğunu (sonlu və sonsuz) nəzərdə tuturam; bu cümlələrdən hər biri uzunluq baxımından sonu olan elementlərin sonsuz çoxluğundan düzəlir”¹⁰.*

---

⁶ Тестелец, Я. Введение в общий синтаксис / Я.Тестелец. – Москва: Издательство РГГУ, – 2001. – с.19

⁷ Kellner, L. Historical outlines of English syntax / L.Kellner. – London-N.Y.: – 1913. – p.3.

<https://archive.org/stream/historicaloutli01kellgoog#page/n25/mode/2up>.

⁸ Əliyeva, N.Ə. Struktur dilçilikdə sintaktik əlaqələr problemi: / Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2017. – s.12

⁹ Veysəlli, F.Y. Struktur dilçiliyin əsasları. I / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Təhsil, – 2005. – s.111

¹⁰ Chomsky, N. Language and problems of knowledge / N.Chomsky. Managua Lectures. MIT Press, – 1987. – p.6

L.Blumfeld isə sintaksisi söyləmlərin ardıcılığını öyrənən elm kimi müəyyənləşdirirdi¹¹.

F.Y.Veysəlli yazır ki, *ümumi mənada götürdükdə sintaksis danışıq aktında dil vahidlərinin sintaqmatik oxda gələ bilməsi qaydalarını üzə çıxarmalıdır. Burada iki məsələ xüsusi vurğulanmalıdır: 1) struktur əlaqələrin öyrənilməsi; 2) semantik əlaqələrin öyrənilməsi*¹².

Bu da onu göstərir ki, sintaksis söz birləşmələrindən fərqli olaraq, implisit və ya eksplisit mərkəzi olan konstruksiyaları öyrənir, onların struktur (quruluş xüsusiyyətlərini), semantik (məna xüsusiyyətlərini) və praqmatik (işlənməsi xüsusiyyətlərini) tədqiq edir.

Birinci fəslin *ikinci yarım fəslə "Dilçiliyin minimalizm əqdərki dövründə strukturalizmlə əlaqəli sintaktik nəzəriyyələr"* adlanır. Bu yarım fəsildə strukturalizmin yaranma tarixindən, keçdiyi inkişaf yolundan bəhs olunur və onun əsas müddəalarına aydınlıq gətirilir.

Bütövlükdə XX yüzillik elmlərin inkişafı dövrü kimi tanınır. Dilçilik elmi də bundan öz töhfəsini götürmüşdür, belə ki, həmin əsrin I yarısında kiçik zərrəciklər dünyasının mövcudluğu fizika elminə məlum oldu. Müşahidə oluna bilən hər hansı bir hadisənin onu təşkil edən daha kiçik ünsürlərə bölünə bilməsi faktı aşkar olundu. Hər hansı bir hadisənin strukturunu bir-biri ilə qarşılıqlı münasibətdə olan hadisə, əşya və ya proses əmələ gətirir.

XX yüzillikdə struktur anlayışı iki aspektdə qəbul edilirdi:

1. Bu adın başlığı altında bütövlük nəzərdə tutulurdu. Bu zaman struktur həmin obyektə təşkil edən ünsürlərin daxili əlaqələrinin təhlilini əhatə edir.

2. Bu anlayış konkret reallıqdan ayrı götürülürdü. Struktur anlayışı təmiz forma və əlaqələr kimi nəzərdən keçirilirdi.

Nəhayət struktur anlayışı dilçiliyə daxil olur. Müasir struktur dilçiliyə müxtəlif cərəyanlarda fərqli yanaşma sərgilənir. Mövcud fərqliliklər arasında ümumi cəhətlərə də rast gəlmək mümkündür.

---

¹¹ Bloomfield, L. Language / L.Bloomfield. – Chicago: – 1933. – p.144

¹² Veysəlli, F.Y. Struktur dilçiliyin əsasları. I / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Təhsil, – 2005. – s.113

Daxili qanunauyğunluqları ilə xüsusi sistem təşkil edən dil müxtəlif yanaşma və üsulların tətbiqi ilə araşdırılsa da, onun mürəkkəb təbiətindən qaynaqlanan bir sıra məsələlər hələ də lazımı səviyyədə öyrənilməmiş, xüsusilə dilin tətbiqi ilə bağlı məqamlar diqqətdən kənar qalmışdır. Dilin struktur baxımından öyrənilməsi onu sistem kimi dərk etməyə şərait yaratsa da, insanın özünü ifadə və ünsiyyət imkanlarını əks etdirən tətbiqi istiqamətin, danışıq prosesinin təhlili müasir qloballaşma dövründə daha aktual görünür¹³.

I fəslin **“Universal qrammatika minimalizmin əsası kimi”** adlı yarım fəslində universal qrammatika nəzəriyyəsi müzakirə olunur. Universal qrammatikanın şərtləri müəyyən edilir və onun hansı səbəblərdən minimalizmin əsası kimi qəbul edilməsi izah edilir.

İnsanların öz dillərində mövcud olan məhdud sayda materialdan qeyri-məhdud şəkildə istifadə edə bilməsi fikri V.fon Humboldta məxsusdur və bu fikir N.Xomskinin generativ qrammatika nəzəriyyəsinin əsasında dayanır¹⁴.

XIX əsrdə dilçilikdə böhran yaranır və buna görə də universal qrammatika nəzəriyyəsi qüvvədən düşməyə başlayır. N.Xomski bunun səbəbini strukturalistlərin rəasionalist ideyaya arxa çevirmələrində görürdü. XX əsrdə isə N.Xomski yenidən bu nəzəriyyəyə diqqətləri cəlb etməyi bacardı. N.Xomskinin universallıq ideyası dillə təfəkkür arasındakı qarşılıqlı əlaqəyə əsaslanır. Bu da bir daha N.Xomskinin R.Dekartın rəasionalist fikirlərinə rəğbət bəsləməsinə sübutdur¹⁵.

Ənənəvi qrammatika sintaksisi dildə mövcud olan söz birləşmələri və cümlələr kimi müxtəlif sintaktik quruluşlar əsasında təsnif edir (taksonomik şəkildə). N.Xomski isə qrammatikanın öyrənilməsində tamamilə fərqli bir yanaşmaya – idraki yanaşmaya (*cognitive approach*) üstünlük verir. Onun məhz bu yanaşmanı

---

¹³ Xanbutayeva, L.M. Danışıq aktı nəzəriyyəsində sintaktik vahidlərin yeri / L.M.Xanbutayeva. – Bakı: Elm və Təhsil, – 2018. – s.5

¹⁴ Veysəlli, F.Y. Dilçilik ensiklopediyası / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Mütərcim, – 2006. – s.268

¹⁵ Lyons, J. Language and linguistics / J.Lyons. – Cambridge: Cambridge University Press, – 1981, – p.239

seçmə səbəbi təbii dil daşıyıcısının ana dilində instinktiv səviyyədə məharətə malik olması idi¹⁶.

Dilin mənimsənilməsinə dair araşdırmaları isveçrəli psixoloq J.Piaje məktəbəqədər yaşda olan uşaqlar üzərində aparmışdır. Onun fikrinə görə, uşaqlarda müəyyən əqli inkişaf mexanizmləri mövcuddur. Bu mexanizmlərdən asılı olaraq uşaq dili müəyyən yaş və mərhələdə mənimsəyir¹⁷.

N.Xomski isə bu fikirlə razılaşmayaraq “Dil və Təfəkkür” kitabında yazır: “*Mənə aydın deyil ki, Piaje müzakirə etdiyi mərhələlərdən birindən-digərinə keçidin əsası kimi nəyi götürür*”¹⁸.

Buradan aydın olur ki, N.Xomski uşağın əqli inkişafını dilin mənimsənilməsi üçün şərt hesab etmir. J.Piaje isə 7 yaşınadək uşağın ətraf aləmdən məlumat toplusundan sonra mükəmməl şəkildə danışıq bildiyini iddia edir. Biz də N.Xomskinin fikri ilə razılaşırıq, çünki əqli cəhətdən geri qalan uşaqların dil qabiliyyətinin olması bu gün də bir faktdır.

Universallıq ideyası öz əsasını Por-Royal qrammatikasıdan götürmüşdür. Bu qrammatikanın həmin dövrdə mövcud digər qrammatikalardan fərqli xüsusiyyəti onun sadəcə qaydalar qoymağın əksinə izahlı təbiətə malik olmasıdır. Por-Royal qrammatikası N.Xomskinin dilçilik görüşlərinə olduqca çox təsir etmişdir, çünki hər iki nəzəriyyə forma və məna arasındakı fərqə olan diqqəti universallıq baxımından tələb edirdi¹⁹.

N.Xomski dillə beynin əlaqəsinin mövcudluğunu əsas gətirərək idraki dilin varlığı qənaətinə gəlmiş və universal qrammatika nəzəriyyəsinin əsasını qoymuşdur. Bu nəzəriyyə insani dillərə xas olan universal qrammatikanın xüsusiyyəti haqqındadır²⁰.

---

¹⁶ Chomsky, N. Syntactic Structures / N.Chomsky. – Mouton: The Hague, – 1957. – p.20

¹⁷ Piager, J. The language and thought of the child / J.Piager. – Routledge: – 2001. 3rd ed., – p.188

¹⁸ Xomski, N. Dil və təfəkkür / N.Xomski. – Bakı: Kitab aləmi, – 2006. – s.136

¹⁹ Chomsky, N. Cartesian Linguistics: A Chapter in the History Of Rationalist Thought / N.Chomsky. – Cybereditions Corporations, – 2003. – p.52

²⁰ Vivian, J.Cook. Chomsky’s Universal grammar: An Introduction / Vivian J.Cook, Mark Newson. 3rd ed. May, Willey Blackwell, – 2007. – p.136

“Əsas məna daşıyan sözün transformasiyası” adlı II fəsil dörd yarım fəsildən ibarətdir.

Birinci yarım fəsil “*Minimalizmdə sintaktik quruluş anlayışı*” adlanır. Bu yarım fəsildə bütün dil quruluşlarına rəhbərlik edən prinsiplər müəyyən edilmiş və ingilis dilinin sintaktik səviyyəsindəki quruluşlar üçün səciyyəvi olan parametrlərin işlənmə məqamları müzakirə edilmişdir. Sintaksisdə qoşalığ və binar prinsipinin bütün quruluşlara başçılıq edə biləcək əsas prinsip olması müəyyən olunur.

Sintaktik quruluşda ifadələr və cümlələr bir neçə birləşdirmə əməliyyatı nəticəsində əmələ gəlir. Sintaktik səviyyədə olan vahidlər daha böyük tərkib hissəsi əmələ gətirmək üçün bir cüt tərkib hissələrində birləşir. Nəticədə mövcud quruluş *Ağac diaqramında (Tree Diagram)* təqdim edilə bilər. Bu nöqtəyi-nəzərdən ifadələrin və cümlələrin qurulması yollarına yaxından nəzər salmaq mümkün olur. Beləliklə, ifadələrin və cümlələrin əmələ gəlməsi, yəni qurulması yollarına yaxından baxmaq mümkün olur. Fikrimizi aydınlaşdırmaq üçün iki sadə sözdən söz birləşməsinin necə əmələ gəlməsinə nəzər salaq:

A: *What are you trying to do?* (Sən nə etməyə çalışırsan?)

B: *Please everybody.* (Hər kəsi məmnun etməyə çalışıram)²¹.

Təqdim olunmuş cümlələrdə ikinci natiqin nitqində iki sadə sözün, yəni *try* feili ilə *you* əvəzliyinin birləşdirilməsinin ən sadə yolu göstərilir. Buradan da aydın görünür ki, *please everybody* söz birləşməsi ismi xüsusiyyətlərdən daha çox feili xüsusiyyətlərə malikdir. Qeyd olunmuş xüsusiyyətlərə təqdim olunmuş söz birləşməsinin malik olması onun sintaktik quruluşda sadə feil kimi eyni mövqeyə yiyələnməsindən irəli gəldiyini düşünürük. Daha dəqiq desək, bu quruluşun məsdər ədatı *to* hissəciyindən sonra gəldiyinə görə, belə bir qənaətə gəlirik: *I am trying to please everybody.* (Mən hamını məmnun etməyə çalışıram).

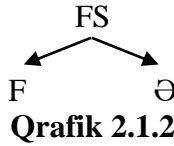
Söyləmin semantik xüsusiyyətlərinə nəzər saldıqda eyni nəticəyə gəlirik. *Please you* söyləmi fəaliyyət bildirir, insanın xarici görünüşünün təsvirini vermir. *Please you* söyləmində əsas məna

---

²¹ Holmes, K.A. *Maybe God is trying to tell you something.* / K.A.Holmes.— America: Xulon Press, – 2003. –p.175

daşıyan *please* sözüdür, buna görə də *please everybody* söyləmi feili ifadədir. Feili söyləm FS kateqoriya nişanına aid olur. Feili söyləmi ənənəvi *labelled bracketing* (Hüdüdü mütərizə) texnikasından istifadə edərək aşağıdakı kimi təqdim etmək olar: $[FS[F\ please][\Theta\ everybody]]$

Hüdüdü mütərizə texnikasının əvəzinə *Hüdüdü ağac diaqramı* (*Labelled tree diagram*) vasitəsilə mövcud quruluşu daha aydın görmək mümkündür.

Bu ağac diaqramında ifadə olunan fikir əvvəldən *please everybody* söz birləşməsinin feili söyləm olmasıdır. FS-nin iki tərkib hissəsi mövcuddur: feil (F) *please* və əvəzlik (Θ) *everybody*. *Please* feili mövcud söyləmin əsas sözü olaraq *please everybody* ifadəsinin qrammatik və semantik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirən əsas sözdür. Bu məqamda daha bir texniki söyləm meydana gəlir, yəni FS *please everybody please* feilinin təqdimatıdır. Deməli, mövcud təqdimat *please* sözünün müvafiq növündən olan hər hansı bir tərkib hissəsinin birləşməsindən əmələ gələn daha geniş bir söyləmdir. Burada *please* feilinə birləşdirilən tərkib hissəsi *complement* – vasitəsiz tamamlıq funksiyası daşıyan *everybody* əvəzliyidir. Söz birləşməsinin əsas sözü olan *please* feili asılı söz olan *everybody* əvəzliyinin qrammatik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir. Belə olduğu təqdirdə *please* təsirli feil olduğuna görə, o, təsirlik halda olan feil tələb edir və bu tələbat da təmin edilir. *Everybody* əvəzliyi təsirlik hal kimi fəaliyyət göstərə bilər. Yuxarıda təqdim olunmuş ağac diaqramı mütərizələnmiş quruluşa bərabər hesab olunur. Həm ağac diaqramı ilə, həm də Hüdüdü mütərizə ilə təqdim olunmuş *please everybody* söz birləşməsinin quruluşu haqqında aydın şəkildə eyni məlumatla təmin olunuruq. Mütərizə və ağac diaqramı arasındakı mövcud fərqliliklər sadəcə təqdimatda, yəni simvollarda olur. Ağac diaqramında hər bir kateqoriya tək hüdüdü (*labelled*) qovşaqlar tərəfindən təqdim edilir

(yəni FS, F və yaxud Ə kimi kateqoriya nişanları tərəfindən). Hər bir halda F/Feil, Ə/Əvəzlik kimi müvafiq sözlərin bütün qrammatik xüsusiyyətlərini təsvir edən kateqoriya nişanları qrammatik xüsusiyyətlərin stenoqrafik qısaltmaları hesab olunmalıdır. Məsələn, *everybody* əvəzliyi hüdudlu mötərizədə iştirak etdikdə, ikinci şəxs və təsirlik hal kimi bir sıra xüsusiyyətləri daşıyır, halbuki bu xüsusiyyətlər PRN-Ə kateqoriya nişanında göstərilməmişdir.

Minimalizm cərəyanının əsas məqsədi söz birləşməsi və cümlələrin formalarını idarə edən ümumi quruluş prinsiplərini aşkar etmək olduğundan bu məqamda müzakirələr ümumiləşdirilməlidir. Biz belə hesab edirik ki, bütün ifadələrin yuxarıda göstərilən şəkildə əmələ gəldiyi fərz edilərsə, daha geniş tərkib hissələrini formalaşdırmaq üçün iki komponent qoşa (cüt) birləşdirilən qovşaq əməliyyatı tərəfindən formalaşdırıla bilər. Yuxarıda təqdim olunmuş *please everybody* sözləmi məhz bu yolla yaranmışdır.

İkinci fəslin ikinci yarımfəslə **“Minimalizimdə sintaktik əlaqə anlayışı”** adlanır. Bu yarımfəsilə sintaktik əlaqə anlayışları tədqiq olunur və onların sintaksisdə rolları geniş şəkildə müzakirə olunur.

Dil vasitəsilə ünsiyyət yaratmaq üçün dilin kiçik mənalı vahidi olan sözlərin birləşib cümlələr əmələ gətirməsi labüddür. Ünsiyyətin ən kiçik vahidi cümlə hesab edilir.

Sadə cümlənin strukturunun təsvirində cümlə üzvü və sintaktik əlaqələr anlayışlarından istifadə olunur:

1. Cümlə üzvlərini fərqləndirmək üçün həmin sözü təyin edən hadisə və ya predmetə suallar verilir. Bu üsul birmənalı təhlil üçün kifayət deyildir. Əsasən cümlənin əsas və ikinci dərəcəli üzvlərinin fərqləndirilməsi zamanı çətinliklər yaranır.

Cümlənin zirvəsi mübtədə hesab olunur, xəbər isə ondan asılı element sayılır, lakin bir sıra dillərdə xəbər mübtədadan daha çox müstəqilliyə malikdir. Bu özünü onda büruzə verir ki, cümlənin düzgünlüyünü pozmadan xəbəri atmaq olmaz, lakin cümlənin bir çox tiplərində mübtədanın olmaması norma hesab edilir.

2. Sintaktik əlaqələrin aşağıdakı tipləri nəzərə çarpır: predikativ və predikativ olmayan, tabelilik və tabelisizlik; tabeli əlaqələr

uzlaşma, idarə və yanaşma tiplərinə bölünür²².

Məntiqi cəhətdən tabelilik və tabesizlik əlaqələri müqayisə edilə bilməz, belə ki, tabesizlik – əlaqə yox, məntiqi bağlamadır, tabelilik isə həqiqətən sözün əsl mənasında binar əlaqədir.

Tabelilik əlaqələrin tipləri və cümlənin üzvlərinin növləri arasında müəyyən asılılıq mövcuddur. Lakin bu asılılığın səciyyəsi tədqiq edilməmişdir, ona görə də birindən digərinin təhlilinə keçməyin necə olması aydın deyildir.

T.M.Əkbərova yazır ki, *“sintaksis sözlər arasındakı əlaqələri öyrənilir. Sintaktik əlaqələr substitusiya vasitəsilə müəyyən edilir və onları üç növü vardır: subordinativ əlaqə təşkil edən birləşmələrə bütöv birləşmənin funksiyası vasitəsilə iştirakçıların mənası bütün birləşmə ilə bağlı olur: təvazökar insan, qəhrəman xalq və s. Subordinativ əlaqə üzrə düzələn birləşmələrə subordinativ və ya modifikasiya birləşmələri deyilir. Bu birləşmələrdə iştirakçıların biri digərini təyin edir. Subordinativ əlaqələrlə formalaşan birləşmələrin vasitəsilə iştirakçıları arasında predikativ əlaqə yoxdur”*²³.

Bu kimi vasitəsilə iştirakçıları arasında predikativ əlaqə olmayan söyləmləri O.Yespersen funksional söyləmlər adlandırmışdır²⁴.

İkinci fəslin üçüncü yarımfəslində əsas məna daşıyan sözün transformasiya növlərindən biri olan zaman kateqoriyasından əlavəedici elementə doğru transformasiya təhlil olunub.

Cümlənin iki struktur təsviri generativ transformasiya qaydalarında geniş işlənir. Hər bir cümlədə iki qat fərqləndirilir. Onlardan biri alt qat, digər isə üst qat hesab olunur²⁵.

---

²² Radford, A. Analyzing English Sentences. A Minimalist Approach/ A.Radford. – Cambridge University, – 2009. – 526 p. PDF [www.public.asu.edu > ~gelderer/Radford](http://www.public.asu.edu/~gelderer/Radford), – 2009. – p.126

²³ Əkbərova, T.M. İngilis və Azərbaycan dillərində təknüvəli konstruksiyaların struktur-semantik təhlili: /filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis./ – Bakı: ADU, 2006. – s.17

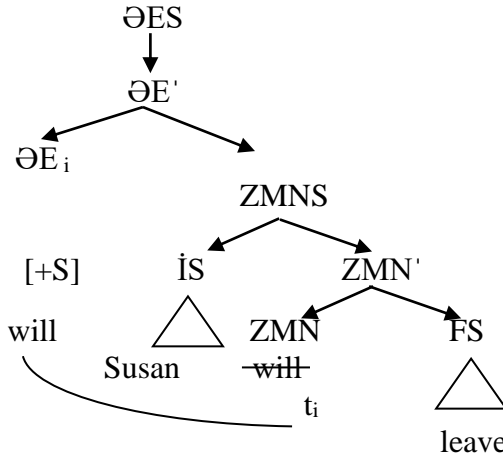
²⁴ Есперсен, О. Философия грамматики / О.Есперсен. – Москва: Изд-во Иностран. лит., – 1988. – с.100

²⁵ Veysəlli, F.Y. Struktur dilçiliyin əsasları. I / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Təhsil, – 2005. – s.182

Beyində mövcud sözlər öz sahəsinə, yəni sintaksisdə təsir edə biləcəyi bölməyə göndərilir. Bu alt qat (*Deep Structure*) olan sahədir. Daha sonra isə bu qat bir sıra transformasiyaya məruz qalır. Sintaktik hərəkət məhz burada baş verir. Baş verən yer dəyişmələri dilin üst qatında müşahidə olunur. Əmələ gəlmiş cümlələr qrammatikanı yaradır. Ənənəvi qrammatikada inversiya adlanan dil hadisəsini nəzərdən keçirək. Məsələn: *You will leave. Will you leave?*²⁶.

Belə fikir mövcuddur ki, sual cümləsində köməkçi feil “*will*” cümlənin əvvəlinə keçir. Günümüzə qədər “*you*”nun sual cümlələrində “*will*”dən sonra gəlməsi qaydasına rast gəlməmişik. F-dən ZMN-ə köçmə nəzəriyyəsində qeyd olunur ki, mübtədə FS-nin daxilində olur, daha sonradan ZMNS-yə köçür. Bu fikri ağac budaqlanmasına tətbiq edək:

Qrafik 2.3.1.

Will you leave? cümləsinin budaqlanmasını təhlil etsək, görürük ki, bu cümləyə *complementizer*, yəni əlavəedici element başçılıq edir və onun tərkibində [-S] olur. Təqdim olunan cümlə sual cümləsi olduğu üçün bu işarə [+S] olacaqdır. Buradakı [S]- sual sözünün

²⁶ Jackson, J. *I will Not Leave You Comfortless: A Memoir.* / J.Jackson. – London: Milkweed Editions, – 2012. – p.200

kateqoriya nişanıdır. Bu zaman sual cümləsinin səciyyəvi xüsusiyyəti olan *soruşmaq* önə çıxır. Bu öz növbəsində ZMNS-dən “*will*”-in əvvələ keçməsinə tələb edir. ZMN-də “*will*”-in qalması cümlənin grammatik baxımından yanlış olmasına səbəb olur, ona görə də “*will*” ZMN-dən silinir. Lakin, özündən sonra digər elementlərin ora keçməməsi üçün iz qoyur və bu da kiçik “*t*” hərfi ilə işarə olunur. Buna *Zaman kateqoriyasından Əlavəedici elementə doğru transformasiya* deyilir²⁷. Nəhayət, aldığımız nəticə sual cümləsinin quruluşu olur.

Başqa bir misala diqqət yetirək:

You have eaten salmon. (Siz qızıl balıq yemisiniz)²⁸.

Have you eaten salmon? (Siz qızıl balıq yemisiniz?)

Yenidən inversiya baş verir. Bu zaman inversiya ZMN-də deyil, ƏES-dən başlayacaq və ZMN boş olduğuna görə ora keçəcəkdir. ƏES-dəki “*-en*” şəkilçisi F-ə, yəni *eat* feilinə keçəcəkdir. ZMN-dəki *have* də ƏE elementə köçür, beləliklə, biz Dövrü transformasiyanın şahidi oluruq. [+S]-nun tələbi *Have*-in əvvələ keçməsidir. Bunun üçün *Bit.B.*-dəki *have* silinməlidir. [+S]- ZMN-dən *have* gəlməsini tələb etdiyi üçün ZMN-dəki *have* ƏE elementə köçür və ƏES- də *t* işarəsi qoyuruq, bu iz ZMN-ə köçür, oradan isə ƏE-yə doğru istiqamət götürür.

İkinci fəslin dördüncü yarımfəslə **“*Feili kateqoriyadan zaman kateqoriyasına doğru transformasiya*”** adlanır. Əsas sözün transformasiyasının digər bir növünü olan feili kateqoriyadan zaman kateqoriyasına doğru transformasiyanın mahiyyətinə aydınlıq bu yarımfəsildə gətirilir.

ZMN-dən ƏE-yə köçməyə nəzər saldıqdan sonra daha fərqli bir köçmə əməliyyatının növünə nəzər salaq. Bu köçmə əməliyyatı F-dən ZMN-ə köçməni daha aydın desək, FS-dəki F mövqeyində təsirli feil olan əsas sözün ZMNS-dəki əsas söz olan ZMN mövqeyinə köçməsidir. Bu da feili kateqoriyadan zaman kateqoriyasına doğru

---

²⁷ Chomsky, N. Syntactic Structures / N.Chomsky. – Mouton: The Hague, – 1957. – p.100

²⁸ Jacobs, M. Northwest Sahaptin Texts. / M.Jacobs. – Columbia: Columbia University Press, – Part 1. – 1934. – p.89

transformasiya adlanır. Bu növ ZMN-nin köçməsi kraliça Elizabet dövrünə aid ingilis dilində (yəni I Elizabetin hakimiyyəti illərində, U.Şeksprin yaradıcılığı dövründə) daha məhsuldar idi, ancaq, çağdaş ingilis dilində işlədilən ingilis dilində daha məhsuldar deyildir.

Əvvəlcədən qeyd olunan əvvəlki dövrə xas ingilis dilində *not* zərfliyinin feildən əvvəl yerləşdirilməsi ilə daha doğrusu, köməkçi feillə əsas feilin arasında yerləşdirilməsilə mənənin inkarlaşdırılması səciyyəvi idi. Məsələn:

*She shall not see me*²⁹. (O, məni görməyəcək)

*I will not think it*³⁰. (Mən bunu fikirləşməyəcəm.

İnkarlıq ifadə edən sual cümlələrdə isə köməkçi feil mübtədadan əvvəl yerləşdirilir və *not* feilinin qarşısında qalır.

Həmin dövr U.Şeksprin yaradıcılığında *not* zərflik idi və özündən sonra gələn feili söyləmin spesifikator funksiyasını (məsələn, “*not see me*”-nin spesifikatorudur və beləliklə, *see me*-ni təyin etmiş olur) yerinə yetirirdi³¹. Cümlənin təhlili *not*-un *see* feilinin qarşısında mövqe tutmasının izahını verir.

Sual cümlələrində köməkçi feilin ZMN-dən ƏE-yə doğru transformasiyasını (çağdaş ingilis dilindəki kimi) nəzərə alsaq, aşağıda verilən cümlədəki ZMN-dən ƏE-yə köçmə prosesi (əməliyyatı) sadələşdirilmiş formada təqdim olunmuş budaqlanmadakı kimi olacaqdır. (Burada *the sea rage like an angry boar*-ı budaq cümlə kimi götürmüşük).

*Have I not heard sea like an angry boar*³². (Mən heç ömrümdə dənizin qəzəbli qabana bənzər səsini eşitməmişəm.)

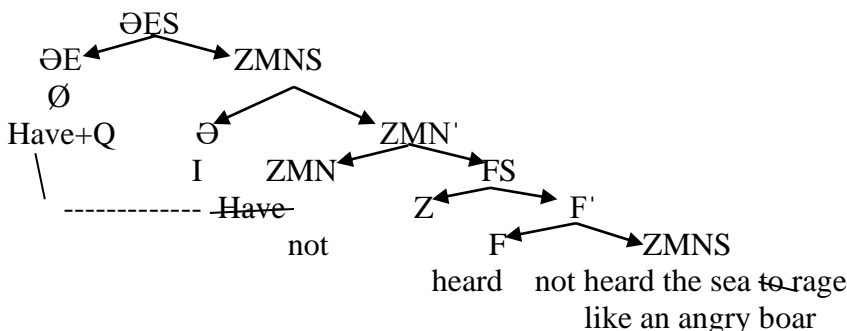
---

²⁹ Shakespeare, W. *The Merry Wives of Windsor: A Comedy. In Five Acts.* / W.Shakespeare. – Ohio: The Ohio State University, – 1899. – p.65; http://shakespeare.mit.edu/merry_wives/full.html

³⁰ Shakespeare, W. *The Pelican Shakespeare: Much ado about nothing.* / W.Shakespeare. – California: Penguin Books, Harvard: Harvard University Press, – 2010. – p.76; http://shakespeare.mit.edu/much_ado/full.html

³¹ Shakespeare, W. *The Dramatic Works of William Shakespeare: With an Original Memoir.* / W.Shakespeare. – Michigan: University of Michigan, – 1846. – 1153 p.

³² Shakespeare, W. *The Pelican Shakespeare: Much ado about nothing.* / W.Shakespeare. – California: Penguin Books, Harvard: Harvard University Press, – 2010. – p.47

Qrafik 2.4.2.

Köməkçi feil *have* əvvəlcə ZMN-də birləşir, sonra isə ΘE-yə köçür (yəni köməkçi feilin sürəti əvvəlcə ΘE-dəki sual şəkilçili S ilə birləşir) və özündən sonra ZMN-də ləğv olunacaq surətini qoyur. *Not*-un “FS”-nin spesifikatoru olması (*have* ΘE-yə köçdükdən sonra) onun (*not*-un) *heard* feilinin qarşısında yerləşməsi faktının izahını verir.

Lakin, U.Şekspir yaradıcılığındakı işlənən ingilis dilindəki inkar cümlələrin maraqlı cəhəti odur ki, köməkçi feil iştirak etməyən şəxslə cümlələrdə əsas feil *not*-un qarşısındakı mövqedə olur:

*I care not for her;*³³ (*Mən ona əhəmiyyət vermirəm.*)

My master seeks not me; (Ağam məni axtarmır.)³⁴

Əvvəldə qeyd etmişdik ki, *not* kraliça Elizabet dövrünə aid ingilis dilində əsas feildən əvvəl mövqə tutmuşdur. Yuxarıda verilmiş U.Şekspirin əsərindəki cümlələrdə isə vəziyyət fərqlidir. Deməli, kraliça I Elizabet dövrünə aid ingilis dilində şəxslə ZMN köməkçi feil işlənməyib və bu feil feili söyləmədəki əsas söz mövqeyində duran F-dən ZMNS-dəki ZMN mövqeyini doldurması

³³ Shakespeare, W. The Works of William Shakespeare. / W.Shakespeare. – Routledge, Warne, & Routledge: University of Wisconsin, – Vol. 1. – 1864, –375 p.

³⁴ Shakespeare, W. The Works of William Shakspeare, Dramatic and Poetical: Two gentlemen of Verona. / W.Shakespeare. – Illinois: University of Illinois, – 1878. – 754 p.

üçün yerini dəyişir. Buna görə də *I care not for her* kimi cümlədə F-dən ZMN-yə transformasiya baş verir.

Beləliklə, *care* feili ZMNS-dəki əsas söz olan ZMN-ə köçür və daha sonra F-dəki *care*-nin tələffüz olunmayan orijinal mövcudluğu ilə *not*-un qarşısına köçür. Nəticədə yaranan ZMNS cümlənin nəqli olmasını vurğulayan, mübtədaya (yəni *I*-a) adlıq hal verən və tələffüz edilməyən əlavəedici element ilə birləşir.

Dissertasiyanın üçüncü fəslı “**Wh ilə başlayan sözlərin və sintaktik arqumentin transformasiyası**” adlanır. Bu fəsil də dörd yarım fəsildən ibarətdir.

Birinci yarım fəsil “**Xüsusi suallarda sual sözlərinin transformasiyası**” adlanır. Xüsusi suallarda sual sözünün transformasiyasının mahiyyəti və onların işlənmə məqamları bu fəsildə geniş müzakirə olunur.

Hazırkı dövrə qədər sintaktik quruluşları təhlil edərkən, ƏES-nin əsas sözü olan ƏE konstituentini (bu mövqe əlavəedici element və önə keçmiş köməkçi feillə doldurula bilər) və ZMNS tamamlayıcısını ehtiva etməsi zənn edilirdi.

Lakin, bu zaman sual cümlələrində köməkçi və ya modal feilləri qabaqlayan *Wh* ilə başlayan söyləmlərin hansı mövqeni tutması sual altında qalır. Bu fikri izah etmək üçün A.Məmmədovun “Dilçiliyin müasir problemləri” adlı kitabına müraciət edirik. Həmin kitabda A.Məmmədov bu barədə belə yazır: “*İngilis dilinin qrammatikasının əhəmiyyətli hissəsini N.Xomski mövcud qaydaların təbiiqi ilə təsvir edə bilmişdir. O, vasitəsiz strukturların formalaşması qaydalarının məhdud olduğunu əsas gətirərək, onların sonsuz sayda dərin strukturlar yarada bildiyini qeyd etmişdir. Lakin, bu quruluşlar sonsuz sayda real olan üst quruluşlar yaratma imkanından məhrumdurlar. Cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növlərinə nəzər salındıqda bu cür quruluşlara daha çox sual, inkar cümlələrində rast gəldiyini görürlər*”³⁵.

---

³⁵ Məmmədov, A. Dilçiliyin müasir problemləri / A.Məmmədov. – Bakı: ADU Nəşriyyatı, – 2006. – s.18

Aşağıda verilmiş sual cümlələrinin quruluşuna diqqət yetirək:

*Where do you live? (Siz harada yaşayırsınız?)*³⁶.

*What did you do? (Siz nə etdiniz?)*³⁷.

How was your exam? How long will it take? kimi sual cümlələrindəki *How* sözündən *wh* word kimi bəhs olunur. Çünki o *Wh* ilə başlayan sual sözləri kimi eyni sintaktik davranışı nümayiş etdirir.

Bu cümlələrin hər birində ƏES-dəki ƏE vəzifəsini tutan köməkçi feillər önə köçürülmüşdür və onların hər birinin qarşısında sual sözü mövcuddur. Əgər müvafiq qaydalara nəzər yetirsək görürük ki, sual sözləri feillərin tamamlığı rolunda cümlənin sonunda gəlməlidir.

Üçüncü fəslin ikinci yarımbaşlığı ***Payd-paypinq (Pied-Piping)*** – ***bütöv sintaktik quruluşun tədrici transformasiyası***” adlanır. Sual sözünün transformasiyası zamanı mövqeyini dəyişmiş tərkib hissəsinin özü ilə bərabər ən yaxın elementinin də transformasiyasına səbəb olması bu yarım fəslin mövzusunun təşkil edir.

Payd-paypinq sintaksisdə qeyri-ardıcılığın bir tərzidir. Bu hadisə transformasiya prosesində davam etdirilə bilən və davam etdirilə bilinməyən tərkib hissələrini təqdim edir. *Payd-paypinq* ən çox sual cümlələrində və təyin budaq cümlələrində *Wh* ilə başlayan sözün önə keçməsi hallarında müşahidə olunur. *Payd-paypinq* German dillərində daha çox rast gəlinən hadisədir.

“*Pied-Piping*” dildən-dilə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Nisbətən ciddi söz sırasına malik olan dillər sərbəst söz sırasına malik olan dillərdən daha çox *pay-paypinqdən* istifadə edir. Beləliklə, nisbətən ciddi söz sırasına malik olan ingilis dilində, daha çox söz sırasına malik olan Slavyan dillərinə nəzərən *payd-paypinq* çox istifadə edilir. Rus və Latın dillərinin söz sırasını İngilis dilinə tətbiq etdikdə cümlə quruluşu düzgün alınmır. İsimdən əvvəlki spesifikasiatorun bütöv ismi quruluşu *payd-paypinq* etməsi vacibdir. Bu

---

³⁶ McGee, J.L. *Where Do You Live?: A Journey into Truth and Freedom.* / J.L.McGee. – Bloomington: Westbow press, – 2011. – 136 p.

³⁷ Hale, J.O. *Danny Blue?! What did you do?* / J.O.Hale. – Indiana: AutorHouse, – 2009. – 24 p.

məhdudiyyət “*Left Branch Condition*” – “Sol tərəf şərti”³⁸ kimi tanınır. Sol tərəfdə mövcud olan spesifikator aid olduğu ismi söyləmədən ayrılı bilməz.

Müasir qrammatistlər üçün *payd-paypinq* çox maraqlı mövzudur³⁹. Payd-paypinq zamanı asılı sözlər öz mövqelərini əsas sözlərə yəni, “valideynlərə” uyğun olaraq götürür. Adətən, bu hal əksinə olaraq baş vermir. Aşağıdakı nümunələrlə fikrimizə aydınlıq gətirək:

1. *Sarah goes with father.* ⁴⁰(*Sara atası ilə gedir.*)

2. *Who does she go with?* (*O, kim ilə gedir?*)

3. *With whom does she go?* (*O, kim ilə gedir?*)

1-ci cümlədə *Sarah* sözü öz mövqeyini *with*-dən götürür. O, da öz növbəsində mövqeyini *go* feilindən götürür. *Who* öz mövqeyini *does* köməkçi feilindən götürür. Belə deyə bilərik ki, bu onun mövcud iki “valideynindən” biridir, digər valideyni isə *with*-dir. Lakin bu ardıcılığı pozaraq *with* öz mövqeyini *whom*-dan götürür. Belə olmasaydı, onun cümlənin lap əvvəlində olmasına heç bir səbəb olmazdı. Buradan aydın olur ki, əsas söz öz mövqeyini ondan asılı sözdən götürmüşdür. Bu analogiyanı təqib edərək biz “*pied-piping*” nəzəriyyəsinə gəlib çıxmış oluruq.

Üçüncü fəslin üçüncü yarımfəslində ***nida cümləsi və təyin budaq cümlələrindəki transformasiya*** təhlil edilmişdir.

Cümlə elə bir strukturdur ki, onda işlədilən hər bir parçanın öz rolu və başqa parçalara bağlanması xüsusi üsulu vardır. İnsanlar arasındakı ünsiyyət yalnız cümlə vasitəsilə həyata keçirilir və bu da dilin ünsiyyət vasitəsi kimi fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradır. O.Musayev yazır: “*Ünsiyyət prosesində işlədilən cümlələr fikri ifadə*

---

³⁸ Ross, J.R. Constraints on Variables in Syntax / J.R.Ross. – America: Indiana University press, – 1968. – 277 p.

³⁹ Heck, F. On Pied-Piping: Wh-Movement and Beyond / F.Heck. – Berlin: de Gruyter. – 2008. – s.11; Horvath, J. Pied-piping. In The Blackwell companion to syntax, Volume III, edited by M. Everaert and H. van Riemsdijk / J. Horvath. – Malden, MA: Blackwell Publishing, – 2006. – s.569-630.

⁴⁰ Field, W.Carolyn. Values in Selected Children's Books of Fiction and Fantasy. / W.Carolyn Field. – London: Library Professional Publications, – 1987. – p. 30

*etmək məqsədinə və eləcə də qrammatik quruluşuna görə müxtəlif olur*⁴¹.

Wh ilə başlayan sözün transformasiyasının nida cümlələrində hansı şəkildə baş verdiyini müşahidə etmək üçün bir sıra təhlillər aparıldıq. Əvvəlcə ədatlardan başlayaq.

Qeyd edək ki, ədatlar ilə başlayan nida cümlələrinin təhlili olduqca maraqlıdır. Nümunələrə baxaq:

*What a lot of books you have read!*⁴²

*How nice to see a new face, ' the woman in black velvet said*⁴³.

*"...how can you be cruel like that!" she cried out.*⁴⁴

What a great car you have!

What a handsome man he is!

How strange it was!

*How quickly he understands!*⁴⁵

Göründüyü kimi, bu nümunələrdə nida mənasını ifadə edən ədatlar cümlənin əvvəlində işlədilib və bu zaman cümlədə heç bir inversiya baş verməyib. Bu o deməkdir ki, nida [ZMN] xüsusiyyəti deyil [S,GPP] xüsusiyyəti daşıyır. Tərkibində *Wh* sözü olan ədatlar nida cümlələrində nida xüsusiyyəti daşıyan ƏE tərəfindən başçılıq edilən ƏES-lərdir, yəni ƏE-nin burada nida gücü (N Gücü) xüsusiyyəti vardır. Sual cümləsi tərkibində əsas sözü (ƏE) [ZMN] xüsusiyyəti daşıyan, sual əvəzlikli yeganə cümlədir.

Dissertasiyanın son yarım fəslə **“Sintaktik arqumentin transformasiyası”** adlanır. Bu yarım fəsilə mərhələli şəkildə arqumentin yarandığı qovşaq və onun transformasiyası təhlil olunmuşdur.

Sual sözlərinin transformasiyası məsələsi müasir ingilis dilində aktuallığını qorumaqdadır. Bu hərəkət vasitəsilə sabitləşdirilmiş

---

⁴¹ Musayev, O.İ. İngilis dilinin qrammatikası / O.İ.Musayev. – Bakı: Qismət LTD., – 2009. – s.356

⁴² Atkins, J. Graham Greene. / J.Atkins. – UK: Calder publisher, – 1957. – p.219

⁴³ Greene, G. The Collected Novels. Volume Two: The Heart of the Matter, The Quiet American, and The Power and the Glory. / G.Green. – UK: Open Road Media, – 1970. – p.50

⁴⁴ Warren, P. The Cave Robert. / P.Warren. – America: University press of Kentucky, – 2006. – p.296

⁴⁵ <https://www.englishclub.com/grammar/sentence/type-exclamative.html>

qrammatik funksiya təyin olunmuş yerə yəni müvafiq söyləmə transformasiya olunur. Buna misal olaraq, məlum cümlənin tamamlığının məchul cümlənin mübtədasına çevrilməsini göstərmək olar:

*The crew paved the entire stretch of highway.*⁴⁶

(Heyət bütün magistral yolu döşədi).

The entire stretch of highway was paved (by the crew).

(Bütün magistral yol (heyət tərəfindən) döşəndi).

Sintaksisdə mübtədaya nəzər yetirdikdə çağdaş dövrə qədər mübtədanın *Zaman söyləminin* içərisində yarandığı və öz spesifikasiator vəzifəsində qaldığı güman edilirdi. Təbii olaraq, istisna hallar da qeyd olunmuşdur. *Wh* ilə başlayan sözün transformasiyasında mübtədanın tam söyləm olan ƏES-ə köçdüyü qeyd olunurdu. Lakin, müasir dövrdə bu kimi məsələlər daha geniş araşdırılmış və mübtədanın FS-nin içərisində daxilən yarandığı, həmin söyləmin sintaktik arqumenti olması, onun ardınca isə feili söyləm içərisində spesifikasiator vəzifəsinə qalxması N.Xomski kimi bir çox alimlərin əsərlərində öz yerini tutmuşdur. *Zaman nişanlı* söyləmin daşdığı *Genişləndirilmiş Proyeksiya Prinsipi* tərəfindən transformasiyasının baş verməsi təhrik olunmuşdur. Spes-ZMNS-nin A-mövqeyində olduğuna görə (bu vəzifədə yalnız sintaktik arqument söyləmləri ola bilər) mübtədanın spes-ZMNS-yə köçmə əməliyyatı Sintaktik arqumentin transformasiyası adlanır⁴⁷.

Tədqiqatdan alınan əsas "*Nəticə*"ləri qısaca olaraq aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1. Universal qrammatikanın əsasını təşkil edən meyarları araşdırarkən məlum oldu ki, mövcud meyarlar minimalizmin əsasında dayanır. Buna görə də universallıq getdikcə daha dərin xarakter alaraq "Minimalist Proqram"ın əsasını təşkil edir.

2. Törəmə qrammatikanın inkişaf modellərini tədqiq edərkən onun *Transformasiyon Qrammatika, Standart nəzəriyyə, Genişlən-*

---

⁴⁶ Soderquist, S. Practical Tips for Author. / S.Soderquist. – UK: CreateSpace, – 2017. – p.81

⁴⁷ Radford, A. English Syntax. An Introduction. / A.Radford. – Cambridge University, – 2004. – p.87

dirilmiş standart nəzəriyyə, İdarəetmə və birləşdirmə nəzəriyyəsi kimi növlərini müəyyən etdik.

3. Sözlərin sintaktik səviyyədəki sözləmləri əmələ gətirmək üçün necə birləşdiyini araşdırdıq və bu qənaətə gəldik ki, daha mürəkkəb sözləmlər əvvəlcə mütəşəkkil binar (qoşa) birləşmə əməliyyatı və daha sonra transformasiya nəticəsində yaranır. Bu sözləmlərdən hər birinin daha böyük tərkib hissəsi əmələ gətirmək üçün transformasiya olduğunu əsaslandırdıq. Bu zaman sıfır konstituent binarlığı təmin edən amillərdən biri kimi çıxış edir.

4. Əsas söz transformasiyasının iki surəti müəyyən olundu: 1) Zaman kateqoriyasından Əlavəedic element kateqoriyasına transformasiya; 2) Feil kateqoriyasından Zaman kateqoriyasına olan transformasiya. Mövcud transformasiyalar Əsas sözə qoyulan məhdudiyət səbəbindən irəli sürülən ciddi Məkana mənsubluq şərtinə məruz qalır. Bu məhdudiyət transformasiyanın ardıcıl və dövrü üslubda olmasını şərtləndirir və transformasiya tərkibindəki quruluşda təqdim olunan əsas sözlə növbəti ən yüksək əsas söz arasında baş tutmalıdır və bu məsələ nümunələrlə sübut olundu.

5. Sual cümlələrində köməkçi feilin inversiyası sintaktik səviyyədə daha dərinlən təhlil olunduqda ZMN-dən ƏE-yə doğru transformasiyanı ehtiva edir. Bu proses ZMNS-dəki ZMN mövqeyinin ƏES-dəki ƏE mövqeyinə köçməsilə baş verir. Sual cümlələrində ƏE-nin mövqeyi şəkildədir. Bu mövqə güclü zaman xüsusiyyəti daşması və tərkibində sıfır sual hissəciyi ehtiva etməsi sayəsində çox güclü olduğuna görə ZMN-dəki köməkçi feillər ƏE-yə doğru yönəlir.

6. Köməkçi feilin inversiyasının köçürmə və surət yaratma kimi ayrı-ayrı əməliyyatları ehtiva etməsi sübuta yetirildi. ZMN-dəki köməkçi feilin surəti ƏE-dəki şəkildə sual hissəciyi S ilə birləşir və daha sonra köməkçi feilin ZMN-dəki orijinal çıxışı ləğv olunur.

7. Kraliça I Elizabet dövrünə aid ingilis dilində təsriflənən və əsas məna daşıyan feillər F-dən ZMN-ə köçürülmə əməliyyatı vasitəsilə F-dəki mövqeyindən ZMN-ə doğru köçürülür. Bu proses müasir ingilis dilində artıq mümkün deyil. Bunun səbəbi isə feilləri ZMN-ə doğru qalxmağa təhrik edən ZMN affiksinin kraliça I Elizabet dövrünə aid ingilis dilində güclü olmasıdır. ZMN-nin çağdaş ingilis dilindəki variantı isə zəifdir. Buna görə də ZMN-dəki ZMN

affiksi şəkilçi yerdəyişməsi vasitəsilə əsas feilə doğru aşağı düşür. Lakin, F-dən ZMN-ə transformasiyanın kiçik əlamətlərini *be* və *have* feillərinin daha aşağı mövqedən ZMNS-dəki ZMN mövqeyinə doğru yüksəlməsi şəxslə cümlələrdə müşahidə olunur. Müasir ingilis dilində təsriflənən ZMN leksik feilləri deyil, köməkçi feillər kimi leksik cəhətdən yüngül mənalı feilləri ZMN-ə cəlb edə bilər.

8. İngilis dilinin erkən variantları ilə müasir ingilis dilinin müqayisəsinə də xüsusi diqqət yetirilir. FS-nin spesifikatoru kimi təhlil etdiyimiz inkar hissəciyi *not*-a alternativ təhlil təqdim edirik və C.Çoserə xas olan ingilis dilində “*ne*” İNKB konstituentinin spesifikatoru kimi müəyyən olunur. Müasir ingilis dilində isə həmin hissəcik boş qalır. U.Şekspirin əsərlərində isə inkar hissəciyinin təhriki ilə F-dən ZMN-ə doğru transformasiyanı müşahidə etmək mümkündür. Müasir ingilis dilində isə inkar hissəciyi leksik məna daşıyan feili transformasiyaya təhrik edə bilmir.

9. Şəkilçi yerdəyişməsi və *do* feilinin morfoloji şərhinə əsasən qeyd edirik ki, qrammatikanın sintaktik komponenti təqdim olunan sintaktik quruluşda törəyir və müvafiq quruluş daha sonra morfoloji və fonoloji vasitələrin yaranması üçün FF komponentə göndərilir. Əgər yaranmış quruluşda sərbəst ZMN affiksi varsa, bu Şəkilçi yerdəyişməsi vasitəsilə dərhal feil vasitəsilə ifadə olunan əsas sözə düşəcəkdir.

10. Tərkibində birdən çox *Wh* ilə başlayan sözlər olan cümlələrdə ən yaxın elementin cəlb olunması prinsipinə əsasən ən yaxın *Wh* sözünü Əlavəedic element özü Konstituentin idarə olunması əlaqəsinə tabe edir. *Wh ilə başlayan söz* transformasiya zamanı özü ilə bərabər ən yaxın elementini də gətirir ki, bu hadisə də dilçilikdə *payd-paypinq* adlanır.

11. N.Xomskinin konvergentlik anlayışı tərkibində *Wh* ilə başlayan sözü ehtiva edən mümkün ən kiçik söyləmin önə keçirilməsini təhrik edən proses kimi təhlil edildi. Nəticə qrammatik cəhətdən mütləq şəkildə düzgün alınır, çünki önə köçmüş *Wh* söyləmi spes-ƏES-yə köçür və bu mövqe yalnız maksimal proyeksiya tərəfindən tutula bilər. *Wh* ilə başlayan sözün transformasiyası tərkibində *Wh* ilə başlayan sözü ehtiva edən mümkün ən kiçik maksimal proyeksiyanı önə keçirə bilər. İngilis dilində ədəbi dildə *Wh*

ilə başlayan sözün tamamlayıcısı olan sual söyləmi transformasiya zamanı özü ilə birgə sözönüsünü də gətirir və beləliklə, bütün sözönülü söyləm spes-SS-ə köçür. Bunun səbəbi kimi isə ingilis dilinin ədəbi dildə mövcud olan Kənarda qalma məhdudiyyəti sözönülərin kənarda qalmasının qarşısını alır və Konvergentlik prinsipi bütün sözönülü söyləmi spes-SS-ə köçürür. Sol budaq məhdudiyyəti isə *whose* kimi ziyəlik halı bildirən sözlərin tərkibində olduqları DS-dən çıxarılmasının qarşısını alır. Nəticədə Konvergentlik Prinsipinə əsasən *whose*-u ehtiva edən bütün DS-lər cümlələrdə önə keçir.

12. Nida cümlələrinin sintaksisinə nəzər yetirdikdə onların [S, GPP] xüsusiyyəti daşımalarını və bunun əksinə olaraq ZMN xüsusiyyətinə ziyələnmədiklərini aşkara çıxarmış olduq. Digər cümlələr kimi bu cümlələrin də əsas sözünün ƏE elementi olmasını müşahidə etdik. Bütün bunları nida cümləsinin ƏES olmasına arqument kimi gətirdik və bu zaman köməkçi feilin inversiyası olmadan *Wh* ilə başlayan sözün transformasiyası baş verir.

13. Təyin budaq cümlələrinin törəməsi isə tərkibində spes-ƏES-yə köçən təyini əvəzliyi ehtiva edən *Wh* ilə başlayan söyləmi transformasiyaya təhrik edir. Buradakı təyini əvəzlik spes-ƏES-dəki mövqeyində sıfır tələffüzü qəbul etmə iqtidarında olur. Tam əlavəedicinin filtrin təsiri ilə isə əlavəedicinin element, təyini əvəzlik və ya hər ikisi təyini budaq cümlələrdə sıfır tələffüz əldə etməlidir.

14. Əvvələ keçmiş *Wh* ilə başlayan söyləmlər transformasiya vasitəsilə A maneəsində (A') mövqələnir. Bu mövqe sintaktik arqument tərəfindən tutula bilər. Bu *Wh* ilə başlayan söyləmin spes-ƏES-yə köçə bilməsini ifadə edir və burada A maneəsi mövqeyi mövcuddur. Odur ki, *Wh* ilə başlayan sözün transformasiyası A maneəsi transformasiya əməliyyatının xüsusi bir nümunəsi olması qənaətinə varmış oluruq.

15. Mübtədalar FS-nin daxilində yaranır və bu da FS-Daxili mübtədə hipotezası adlanır. FS-nin spesifikatoru ZMNS-dəki spesifikator mövqeyinə köçür və bu Sintaktik arqumentin transformasiyası adlanır. Bütöv cümlə şəklində olan idiomlar DMH-yə təcrübi sübutdur. İdiomların vahid konstituent olma tələbi ilə mübtədə da xəbər kimi FS daxilində spesifikator mövqeyindən

əsasını götürür və oradan Sintaktik arqumentin transformasiyası vasitəsilə yüksələrək ZMN tərəfindən başçılıq edilən ZMNS-yə spesifikator mövqeyinə köçür.

Dissertasiyanın əsas müddələri müəllifin aşağıdakı əsərlərində əks olunmuşdur:

1. Head movement in the syntactic structures // Gənc Tədqiqatçıların III. Beynəlxalq Elmi Konfransı, II Kitab. – Bakı: – 2015, – s.1073-1075.
2. Sual sözünün yerdəyişməsi // Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri. Respublika-elmi praktik konfransının materialları. ADU, – Bakı: – 2015, – s.202-206.
3. Sintaktik quruluşlarda köçürülmə zamanı ən yaxın elementin cəlb edilməsi // “Dil və mədəniyyət” Respublika elmi-praktik konfransının materialları. – Bakı: ADU, – 2015, – s.70-73.
4. Sintaktik strukturlarda A Movement // Bakı Dövlət Universiteti, Respublika Gənclərinin XXI Elmi Konfransı, – Bakı, – 2017, – s.170-171.
5. Перемещение в синтаксических структурах в английском языке // Современная наука; Актуальные вопросы достижения и инновации Сборник статей IX международный научно-практической конференции, состоявшейся 20 октября 2019. – Пенза: МЦНС Наука и Просвещение, – 2019, – с.124.
6. Əsas sözün transformasiyası zamanı köməkçi feilin yerdəyişməsi // – Bakı: BDU, “Dil və Ədəbiyyat” Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2019. №3(III), – s.75-78.
7. Törəmə qrammatika modellərin tarixi inkişafı // – Bakı: ADU, Dil və Ədəbiyyat, – 2019. IX cild, №4, – s.40-47
8. Minimalist proqramı kontekstində əsas feilin yerdəyişməsi // – Bakı: “Elm”, Terminologiya məsələləri jurnalı, – 2020. – s.253-261.
9. Minimalist proqramı kontekstində sintaktik strukturlar // – Bakı: Mütərcim, Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, – 2020. №2, – s.3-8.
10. Minimalist proqramı kontekstində sintaktik əlaqələr // – Bakı: Tədqiqatlar jurnalı, – 2020. № 1-2, – s.127-133.

11. Универсальная грамматика как основа минималистской программы // – Толянти: Балтийский гуманитарный журнал, – 2020. Том 9, № 3(32), – с.224-227.
12. Noam Xomski ilə bərabər dilçiliyə yeni düşüncə tərzinin gətirilməsi // “Dil, şəxsiyyət, cəmiyyət və Nizami Gəncəvi yaradıcılığı” Konfrans Materialları, – Sumqayıt: SDU, – 2021, №6, – s.376-379
13. Strukturalizmin Noam Xomski yaradıcılığına təsiri // – Xarici Dillərin Tədrisinin Aktual Problemləri Tezislər Toplusu, – ADU, – Bakı: – 2021, – s.93-95
14. İdiomların sintaktik quruluşlarında arqumentin transformasiyası // – Bakı: Elmi xəbərlər, ADU, – 2022. №1, – s.54-58.

Dissertasiyanın müdafiəsi 19 Sentyabr 2022-ci il tarixində saat 12:00 Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dillər Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 04 iyul 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

[Signature]

Çapa imzalanıb: 30.06.2022

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 39 877 işarə

Tiraj: 100